

татељству. „Полутани дугог трајања. Балканистички дискурси“ је монографија која даје евидентан и теоријски и тематски допринос у овом пољу истраживања, истовремено оснажујући улогу етноантрополошке дисциплине у истраживању балканистичке проблематике. Ради се о књизи која представља корисну допуну већ позамашном корпусу литературе из ове области, истовремено се наслањајући на већ етаблирану 'традицију' имплементације савремене критичке теорије у хрватској етнологији / културној антропологији.

Лит: Matošević, Andrea, i Tea Škokić. 2014. *Polutani dugog trajanja*.

Balkanistički diskursi. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku; Obad, Orlanda. 2011. „Balkan lights. O promjenama u predodžbama o Zapadu i Balkanu u Hrvatskoj.“ U *Horror-Porno-Ennui. Kulturne prakse postsocijalizma*, uredile Ines Prica i Tea Škokić, 9–31. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku; Obad, Orlanda. 2013. „Pouke iz predsooblja Europe za balkanističku kritiku (i njezine kritičare).“ *Filozofija i društvo* 14: 458–476; Prica, Ines. 2001. *Mala europska etnologija*. Zagreb: Golden marketing; Rihtman-Auguštin, Dunja. 2000. *Ulice moga grada*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Александра Павићевић

Књижевност између уметничког дела и историјског сведочанства

Коста Николић, Српска књижевност и политика 1945–1991. Главни токови. Завод за уџбенике, Београд 2012, стр. 485

Уметничко дело је, сматрају многи, сведочанство времена у коме је настало. Не чуди стога што оно представља врсту додатног, а некада и јединог извора за истраживање оних епоха историје о којима историографи нису оставили довољно података. Такође, приликом истраживања појава и периода недовољно временски дистанцираних од истраживача, уметничко дело може постати значајан путоказ за кретање кроз актуелни лавиринт одређене културе. С друге стране, у оваквом процесу, нужно се поставља питање смисла, сврхе и дефинисања уметнич-

ког дела. Наиме, да ли је оправдано ослањати се на његову семантику, која је по дефиницији субјективна, и користити је за објашњавање историјског и друштвеног тока, који би требало да почива на „егзактном“, тј. објективном знању? Да ли је уметност нужно одређена друштвено-историјско-политичким приликама у којима уметник ствара и да ли је ова одређеност њен примарни или само успутни (подразумевајући) печат? Није ли у сржи стваралачког чина настојање уметника да из своје фантазије изнедри *универзалну истину* и учини је читљивом изван

граница сопствене културе? И на крају, да ли ће свако, односно сваковремено читање одређеног дела пронаћи и уписати у њега иста значења? Није ли се током историје перцепција античке уметности више пута мењала, да би на крају (можда не и коначно) она постала носилац највиших естетских вредности (прото)европске културе? Или, није ли, на пример, Андрићево приповедање и сликање атмосфере локалне, босанске касабе постало метафора универзалне тескобе одношења према другом и другачијем?

Оваквим и сличним питањима започиње историчар Коста Николић своју богату културно-историјску студију. Пратећи развој књижевне сцене у Србији од 1945–1991. године, Николић креира својеврсни истраживачки полигон, на коме паралелно приказује неодвојиве токове српске (и југословенске) политичке и културне историје.

Специфичности развоја српске књижевности, која је умногоме почивала на народној епској традицији, а затим посебности развоја култура малих народа и држава, у којима интелектуална елита преузима на себе највећи број јавних послова, представљају културни кључ у коме се одвија испреплетана прича о односу српске књижевности и политике. Овај спој Николић прецизно и једноставно одређује као *литерализацију политике*, која произлази из чињенице да се, историјски гледано, „српска политичка пракса није градила око економских интереса грађана и друштвених група [...] око ограничења апсолутне власти и борби за слободу појединца – темељна политичка вредност литерарне струје у српској политици био је

народ и борба за његова права: ослобођење од турске власти, јужнословенско уједињење, па на крају 20. века и уједињење српског народа на развалинама некадашње заједничке отаџбине“. Литерализација политике, али и политизација књижевности – јесу појаве које одликују однос политике и књижевности и у савременом српском друштву, што аутор студије настоји да прикаже анализирајући кључна дела српске књижевности, као и друштвено-политичка дешавања која су са њима била у вези у периоду од 1945. до 1991. године.

Окосницу Николићеве студије представља неколико група питања и проблема, које се донекле поклапају са поглављима књиге, али се често и преплићу унутар истог поглавља. Тако, уводно поглавље садржи неку врсту расправе о функцији уметности уопште, као и о односу уметности и идеологије. Да ли је циљ уметничког чина потпуна аутономија, или се уметност налази у служби стварања и потврђивања идеолошке слике света? Потоња ситуација је посебно присутна у аутократским друштвено-политичким уређењима, каква је била СФР Југославија. Политички, па и културни естаблишмент је овде заступао становиште о излишности било какве побуне (па и оне садржане у чину уметничког стварања) у друштву које се налази на путу остварења највиших циљева комунистичке замисли. Не чуди стога већ добро позната чињеница – да је настајућа држава након Другог светског рата препознала као највеће државне непријатеље управо интелектуалце (у Србији је од 1945. до почетка 50-их година 20. века убије-

но, нестало и прогнано више хиљада интелектуалаца – највише уметника и научника), који су оптужени због наводне сарадње са окупационим властима. Николић наводи само нека од имена, међу којима су Светислав Стефановић, Владимир Велмар Јанковић, Тодор Манојловић, Милан Кашанин, Светомир Настасијевић. Сходно томе, у првом поглављу студије – „Функција књижевности у социјалистичкој Југославији“, односно, у првом делу овог поглавља, под називом „Из црвеног у црно“, аутор се фокусира управо на описе лица и наличја идеолошке утопије. Било каква упитаност над вредностима настајућег система препознавана је као опасност, те је нова власт на разне начине настојала да ограничи слободно деловање уметника.

С друге стране, уметници који су успели да поистовете своје идеолошке (комунистичке) и уметничке погледе, какав је био, на пример, Марко Ристић, кога Николић помиње као „најупечатљивији модел“ идеолошки ангажованог уметника, били су награђивани високим друштвеним положајем и слободом објављивања. Део механизма *унутрашње контроле* писаца требало је да буде и Удружење књижевника, основано 1944. године. Оно се, међутим, током каснијих периода показало као једно од изворишта озбиљне друштвене критике, потврђујући опет раније поменуте одлике односа српске књижевности, књижевника и политике. У оквиру овог поглавља аутор описује и стање ствари у Хрватској, у којој су десно оријентисани књижевници уживали далеко већу заштиту него што је то био случај у Србији, и то понајвише захваљујући утицају Мирослава Крле-

же, чија искрена оданост комунистичкој идеји није искључивала оданост сопственој, хрватској нацији, па чак ни експлицитне националистичке иступе.

У овом поглављу се читалац среће са исцрпним аналитичким описима политичких дешавања, која су понекада била иницирана, а понекада налазила свој одраз у раду српских књижевника у периоду након Другог светског рата. Иво Андрић, Исидора Секулић, Бранко Ћопић, Милош Московљевић – само су нека од имена о којима поведе аутор студије.

Посебно место у овом поглављу заузима и анализа дела која припадају уметности тзв. црног таласа. Ту су на првом месту романи „Кад су цветале тикве“, Драгослава Михајловића, и „Мемоари Пере Богаља“, Слободана Селенића, као и позоришна представа која је рађена по Михајловићевом роману, а затим и забрањена из идеолошких разлога. Из Николићевог излагања читалац сазнаје занимљиве детаље друштвене полемике око спорних дела, као и детаље јавне расправе одржане на Филозофском факултету у Београду 3. децембра 1969. године, поводом *надирућег таласа репресије*, а под називом „Социјализам и култура“.

Друга група (условно речено) проблема која се препознаје у српској књижевности проучаваног периода тиче се места и развоја националних књижевности унутар заједничке југословенске државе. Овом проблему Коста Николић посвећује посебно (и посебно занимљиво) поглавље – „Књижевност под кључем“, у коме описује дуготрајну и бурну расправу о садржају наставе књижевности у школским програмима југословен-

ских република. Током ове полемике требало је установити списак и број писаца одређене националности у тзв. „језгру“ програма, које је требало да буде заједничко за ђаке свих република и покрајина. Језгро је требало да буде допуњено локалним ствараоцима у свакој од република, што се, како пише Николић, показало као велики проблем.

Овом расправом аутор вешто наговештава можда најкомплекснију групу политичких и културних проблема који су свој одраз нашли у српској књижевности, наиме, проблеме везане за нерешена историјска питања међуетничких односа конститутивних народа Југославије. Идеологија братства и јединства почивала је на флоскули о томе да је ова врста проблема превазиђена током и путем социјалистичке револуције, те да је та револуција обезбедила неку врсту заборављања озбиљних етничких трвења која су пратила Други светски рат, што је, наравно, било далеко од истине. Повремени јавни испади, као и бројна књижевна дела, непрестано су подсећали на нерешене односе између српског и хрватског становништва, између усташког и четничког покрета. Поред тога, књижевници су настојали да подсети и на грађанске сукобе који су, иако заташкани, заправо представљали, а и данас представљају, снажну линију подела унутар српског народа. Књижевним делима која су била инспирисана овим темама друго Николић посвећује поглавље своје књиге, под називом „Против тоталитаризма – за слободу јавне речи“.

Поглавље је подељено на три дела, унутар којих аутор анализира најупе-

чатљивија књижевна остварења. Код свакога од изабраних, Николић најпре описује тренутну друштвено-политичку ситуацију, затим даје сиже дела, па прелази на приказивање јавних полемика и проблема са којима су се сусретали писци чија су остварења проглашена *спорним*. У првом сегменту – „Политика као судбина“ – читалац се тако упознаје са реакцијама на роман Слободана Селенића – *Пријатељи са Косанчићевог венца*. Ту је и приказ полемике коју је изазвала збирка песама Гојка Ђога – *Вунена времена*. Аутор се посебно осврће и на рецепцију стваралаштва Данила Киша, као и на чувену *Голубњачу* Јована Радуловића, да би последњи сегмент посветио романима Вука Драшковића – *Судија* и *Нож*. У другом делу другог поглавља, названом „Књиге плача“, Николић описује судбину песничке збирке Љубомира Симовића – *Источнице*, као и романа Драгослава Михајловића – *Чизмаши*.

Све очигледнија ерозија система социјалистичког самоуправљања, као и пораст међуетничке нетрпељивости, довели су до покретања јавне полемике о утицају традиције на савременост. Појачано интересовање за националну историју било је праћено процесом њене митологизације, чему Николић посвећује последњи сегмент другог поглавља, под називом „О прошлости и будућности“.

Треће поглавље књиге, под називом „Одбрана нације“, Николић дели на четири целине. Прва целина, „Слободан Милошевић – политички вођа нације“, логично следи хронологију претходно анализираних политичко-литералних феномена. Време политичког *узлета* и владавине Слободана

Милошевића представља последњи историјски период и оквир унутар кога Коста Николић анализира специфичности поетског надахнућа српске политике. С друге стране, историја – подједнако и културна и политичка – и даље представља неисцрпно надахнуће српских писаца, што аутор још једном наглашава у следећем делу трећег поглавља: „Добрица Ћосић – духовни вођа нације“. У овој тематској целини, коју сасвим оправдано посвећује једном писцу, Николић нас хронолошки враћа на послератни период српске историје (Други светски рат), приповедајући о личном, политичком и књижевном развоју Добрице Ћосића, који је у јавном говору често називан *оцем нације*. Чини се да овим поступком Николић при самом крају студије резимира претходна поглавља кроз парадигматски пример ангажованог књижевника, чији је политички статус ишао од комунистичког апологете, преко дисидента, до председника државе.

Трећи део последњег поглавља – „Удружење књижевника Србије – савест нације“, Коста Николић посвећује расправама које су се током друге половине осамдесетих година одвијале између удружења књижевника различитих југословенских република и Удружења књижевника Југославије. Садржај ових полемика недвосмислено је указивао на јаке сепаратистичке трендове, који су, као и обично, најпре били очигледни на плану културе и уметности, да би затим то постали и на пољу политике. Судбина савезног удружења заправо је била слика блиског распада савезне државе.

Закључну целину представља

ауторово размишљање под називом „Мит српске историје, српска историја као мит“, где он анализира и подвлачи значај сагледавања *историјске вертикале* при покушају разумевања везе српске књижевности и политике. Вертикалом Николић сматра специфичан однос колективног идентитета и митске свести, односно – значај митске приче у историји, традицији и животу српског народа, чији се колективни идентитет често градио на неупитном поистовећивању са митском матрицом. Може се рећи да аутор овде улази у помало *склиско* поље тумачења *бића народа*, које готово аутоматски отвара низ питања. Да ли је овај однос *спецификум* српског народа? Шта би показало слично истраживање односа политике и књижевности у некој другој култури? Такође, уколико се претпостави да феномен књижевности која се јавља као тумач историје представља *нашу* посебност, питање је да ли се и само Николићево дело отима тој матрици или у њу (несвесно) упада. Ипак, овај сегмент завршног поглавља Николић приводи крају расправом о постмодернистичком релативизовању историографије, чиме донекле успева да избегне лавиринт саздан на релацији књижевност – мит – историја – политика.

Књига „Српска књижевност и политика“, аутора Косте Николића, представља исцрпну и вишеслојну културно-историјску студију, која доноси темељан аналитички увид у политичка и културна дешавања у Југославији и Србији након Другог светског рата. Ова студија истовремено указује на испреплетаност културног и политичког у животу друштва, демистификује ову

везу, али је и креира кроз оригиналну интерпретацију и својеврсну поетику изражавања, која краси ауторов стил. Евентуална замерка Николићу тичала би се донекле флуидне структуре текста, јер такав текст захтева истовремено хоризонтално (хронолошко) и вертикално (идеацијско и семантичко) читање. Но, могуће је да би свако друго решење значило лишавање ове студије одређеног њеног сегмента.

Свакако, овде представљена књига јесте једно узбудљиво и живо сведочанство о времену које због своје непосредности често измиче објективном сагледавању. Такође, она сведочи о стваралачкој моћи речи, које су, иако и у писаној форми, успевале да обликују историју једног народа и једне државе.

Срђан Радовић

Етноантрополошко истраживање савременог националног идентитета. Црна Гора након Југославије – динамика идентитета

Идентитетска проблематика је у најновије доба постала врло заступљена у друштвеним наукама (па тако и у етнологији / културној антропологији), при чему је истраживачки интерес фокусиран на широк дијапазон колективних и приватних идентитета: класних, родних, сексуалних, религијских итд. Ово је узроковано и све интензивнијим политикама идентитета у савременим друштвима, које спроводе најразнороднији друштвени фактори, од националних држава и супранационалних структура до мањинских и алтернативних група и заједница. Тај замах идентитетских политика карактеристичан је и за национални и етнички идентитет, односно – идентитете: просторно-временска компресија и глокализацијски процеси су, супротно многим антиципацијама из академских кругова, реанимирали и реактуелизовали читав низ идентитета ба-

зираних на етничкој аскрипцији, који се испољавају на регионалном, националном, а почесто и транснационалном нивоу. Ово је било карактеристично и за овдашње подручје (регију бивше Југославије), у којем је током распада савезне државе и с отпочињањем 'транзиције' дошло до „преструктурирања националне свести претварањем латентног, номиналног националног идентитета у еруптивну и искључиву категорију“ (Прошић-Дворнић 1995, 307). Тиме су идентитетска питања на овом простору постала ударна, након што је „национални идентитет као неприкосновена, такорећи света вредност дошао с ратом деведесетих, као једна од његових главних тековина“ (Čolović 2014, 10), а што је условило и повећано академско занимање за идентитетску проблематику. Нови / стари (и наново прерађени) 'постјугословенски' колективни идентитети постали